

weliswaar in een verbond met het patronaat, maar haar afkeer voor een neutraal of socialistisch syndicalisme bevorderde op termijn het ontstaan van een eigen katholieke vakbeweging. De voorkennis van de Belgische ervaringen heeft het de kerk in Quebec wellicht mogelijk gemaakt socialisme en strijdbaar syndicalisme efficiënter in te dijen: een aantrekkelijke hypothese die goed gestoffeerd wordt voorgesteld (G. Kurgan-van Hentenryk, 230).

Ten slotte nog enkele algemene opmerkingen. In tegenstelling tot wat de titel suggereert, handelt dit boek voornamelijk over de sociale kwestie in België en in de Canadese provincie Quebec. De kwaliteit van de artikelen is niet altijd van hetzelfde peil, hoewel ze over het algemeen wetenschappelijk degelijk gefundeerd zijn. Voorts is het boek als een colloquiumverslag eerder afgestemd op de specialist dan op de leek. Toch is het, in zijn geheel gezien, een boeiend en toegankelijk werk. Nog een laatste bedenking: het boek put zijn relevantie meer uit een reeks originele benaderingen van de sociale problematiek in België en Quebec afzonderlijk, dan uit de feitelijke vergelijking van beide.

P. Clement

M. te Velde, *Anthony Brummelkamp (1811-1888)* (Dissertatie Kampen 1988; Barneveld: De Vuurbaak, 1988, 572 blz., f65,-, ISBN 90 6015 814 8).

Vijf dagen voor zijn vierentwintigste verjaardag ontving de Hattemse predikant Anthony Brummelkamp het besluit van het provinciaal kerkbestuur waarbij hij, die in prediking, tuchtuitoefening en afwijzing van de gezangen nauwgezette aansluiting bij de orthodox-gereformeerde traditie had gezocht, wegens gemis aan onderwerping aan de kerkelijke regels met onmiddellijke ingang uit zijn ambt werd ontzet. Toen zijn kerkeraad met uitzondering van één diaken zich aan dat vonnis conformeerde, nam hij 'met een algemeene groet' afscheid — van heel het Nederlandse hervormde kerkgenootschap. Brummelkamp voegde zich in het gezelschap van Hendrick de Cock en zijn studievriend H. P. Scholte en werd een van de belangrijkste voortrekkers van de afscheidingsbeweging die een jaar tevoren vanuit het Groningse Ulrum opgang gekomen was. Vooral in Gelderland en Overijssel droeg hij bij aan de uitbreiding en opbouw van de Christelijke afgescheiden gereformeerde kerk.

Afkomstig uit de gezeten middenklasse, opgeleid aan de Leidse universiteit, meer gevormd door het Amsterdamse réveil dan de conventikels uit de traditie van de nadere reformatie, vertegenwoordigde Brummelkamp onder de afgescheidenen een eigen type. Hij was overtuigd gereformeerd maar op een haast ondogmatische, evangelische manier; 'fijn' maar niet bekrompen of behoudziek en wars van introvert sectarisme; onwrikbaar trouw aan zijn afscheiding, maar open voor contacten buiten eigen kring. In de verwarrende tegenstellingen die de afgescheiden kerken in de eerste decennia na 1834 verscheurden, voer hij een middenkoers die hem en de gemeenten die hem volgden een tijdlang apart deden staan. In het kader van een streven naar onderlinge verzoening en hereniging werden de kopstukken van de diverse afgescheiden stromingen, ook Brummelkamp, in 1854 allen benoemd tot docent aan de nieuwgestichte theologische school te Kampen. Als opleider van enkele generaties predikanten (een activiteit die hij al voor 1854 op zich had genomen) en scribent in het weekblad *De Bazuin* heeft Brummelkamp duidelijk bijgedragen tot versterking van zowel de saamhorigheid onder de afgescheidenen als tot vergroting van hun betrokkenheid op de samenleving. Zelf ruimhartig in zijn contacten, stimuleerde hij de belangstelling voor evangelisatie en zending, voor politieke

en sociale vraagstukken. Beviend met Groen van Prinsterer, wiens belangstelling voor het christelijk onderwijs hij deelde, sloeg hij in later jaren de opkomst van Abraham Kuypers hoopvol gade. De doleantie begroette hij met vreugde en het streven naar vereniging van afgescheidenen en dolerenden had zijn hartelijke instemming. Het zou overigens onjuist zijn, hem zonder meer als een wegbereider van Kuypers neo-calvinisme te beschouwen: zowel kerkelijk-theologisch als politiek-maatschappelijk lagen er niet onbetekende principiële verschillen. Getrouw aan zijn afgescheiden achtergrond hechte Brummelkamp veel waarde aan een strikte scheiding van kerk en staat, aan de vrijheid van de individuele burger, aan kerkelijkgebonden organisatie.

Gezien de plaats die Brummelkamp in de geschiedenis van de afgescheiden kerken heeft ingenomen, is het eigenlijk verwonderlijk dat — afgezien van een door zijn jongste zoon geschreven biografie uit 1910 — pas nu een omvattende studie aan zijn persoon is gewijd. Gebaseerd op uitputtend te noemen bronnenonderzoek heeft Te Velde een zeer gedegen, heldere en evenwichtige beschrijving van Brummelkamps levensloop en werkzaamheden geschreven. Dat ter typering van zijn boek het woord biografie niet goed uit mijn pen wil komen, is niet het gevolg van onvoldoende aandacht voor de persoon van Brummelkamp. Maar omdat deze in de loop van zijn leven feitelijk bij alle aspecten van de geschiedenis van de afgescheiden kerken betrokken was, en Te Velde dat alles nauwkeurig uit de doeken doet, biedt zijn boek eigenlijk een geschiedenis van die kerken. Daar is het wel erg omvangrijk maar bepaald niet minder bruikbaar van geworden.

G. J. Schutte

G. J. A. Raven, ed., *De kroon op het anker. 175 jaar Koninklijke Marine* (Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1988, 200 blz., f49,50, ISBN 90 6707 2001).

De marine en marinehistorici hechten aan jaartallen, die aanleiding kunnen zijn tot een herdenking, tentoonstelling of een herdenkingsboek. De landing van de latere koning Willem I in november 1813 op het Scheveningse strand was vorig jaar zo'n aanleiding. Zij resulteerde onder meer in een overzichtswerk over de marine in de afgelopen 175 jaar. Dit boek mag er zijn, een dergelijk, op de marine toegesneden werk ontbrak immers, althans voor de periode na 1945. De zes historici, die momenteel in dienst van de marine zijn, namen de tekst voor hun rekening, één hunner voerde ook de redactie. De periode werd in vijf delen opgesplitst met caesuren in 1874, 1918, 1945 en 1962, waaraan een overzicht van de strategische discussies gedurende het hele tijdvak voorafgaat. Enigszins ondeugend kan men zich afvragen hoe de indeling zou zijn geweest, als de marine nu eens zeven of acht historici in dienst had gehad. Dit tijdvak wordt volgens een vast stramen behandeld: politieke ontwikkelingen en marinebeleid, organisatie, materieel, personeel en operaties. Een goed overzicht van beschikbare literatuur, op dezelfde wijze geordend, sluit het boek af; daaraan gaan nog vooraf een zogenoemd organigram, een lijst van 'top functionarissen' en één van oorlogsschepen. Een welverzorgd boek met soms verrassende illustraties. Zo ontwaart men op een foto de historicus H. Schaper, in 1982 als kamerlid op bezoek bij de Onderzeedienst. De uitgever had misschien wat meer compassie met de lezers kunnen hebben door niet zo'n smalle marge naast de rechterkolom op de verso-pagina aan te houden.

Een recensie beoogt altijd ook in het kort de inhoud van een boek weer te geven. Die kan men